

Izet Ibreljić

DESNO-POPULISTIČKI POKRETI U EVROPI I NJIHOV MOGUĆI UTJECAJ NA BUDUĆA EVROPSKA ZBIVANJA

Rezime

U ovom radu se razmatraju desno-populistički pokreti u evro-prostoru u savremeno vrijeme. Autor najprije analizira uvjete i faktore koji su rezultirali reaktiviranje i brzi razvoj desnog populizma u evropskim zemljama krajem proteklog i početkom ovog stoljeća. U centru istraživanja je ksenofobija koja je već duže vremena predmet rasprave u evropskim političkim i intelektualnim krugovima. Na kraju, autor ovu tematiku analizira u širem tranzicijskom i užem balkanskom kontekstu.

Uvod

Populistički pokreti nisu posebna novost na savremenoj političkoj sceni. Različiti oblici populizma (narodnjaštva) u mnogim dijelovima svijeta su i danas predmet intenzivnih istraživanja. U 1970-im i 1980-im godinama historičari populizma su svoju pažnju posebno fokusirali na one “provincijalne pokrete koji kasnije prerastaju u partije”¹⁾. U savremenoj literaturi²⁾ se naglašava da je razlika između populizma i progresa kao razlika između “lijevo” i “desno” i ističe, između ostalog, da populistu uvijek sumnjaju u izabrane predstavnike bez obzira da li se radi o akademskoj, socijalnoj ili političkoj sredini i kontinuirano zahtijevaju preispitivanje njihovog djelovanja.

Populistički pokreti u Evropi, osobito njihova desno orjentisana varijanta, su naročito početkom 21. stoljeća postali posebno aktuelni. Uvođenje heterogeno širih masa u politiku te s tim u vezi kreiranje populističke politike, populističkog duha i populističkog raspoloženja, uz dosta jednostavan program političkog i duhovnog okupljanja i djelovanja, postala je evropska stvarnost što rezultira sve veću zabrinutost. Uočljivo je da desni populizam u Evropi reaktivira proces homogenizacije heterogenih političkih struktura koje su ranije bile manje ili više marginalizirane ekspanzivnom ekonomijom i rastućom globalizacijom i usporava integracijski proces zasnovan na ekonomiji i solidarnosti, odnosno protežira panevropsko okupljanje u borbi protiv evropske “superdržave” i masovne imigracije. “Duh nacionalizma homogeniziranog na desnici je na javnoj sceni. Šta taj homogenizirani nacionalizam u sebi nosi teško je razlučiti.”³⁾ Bez obzira što mnogi od populističkih pokreta još nemaju ni idejne ni ideološke osnove u svom političkom programu (ako on uopće postoji u pravom smislu te riječi), njihova nit vodilja je danas etnonacionalizam a krajnji cilj evropocentrizam u Evropi budućnosti.

1. Faktori od utjecaja na razvoj desnog populizma u Evropi

¹⁾ R. Edvarts, V. College, “Recent literature on American Populism”, WWW.h-net.edu

²⁾ J. M. Balkin, “Populism and Progressivism as Constitutional Categories”, WWW.yale.edu

³⁾ S. Kulić, “Kritičko-teorijski osvrt na ekonomske i političke strukture nove “Europe”, IP “Revijalna izdanja, Zagreb, 1992., str.12.

Uspon desnog populizma u Evropi rezultat je više različitih faktora od kojih su najvažniji sljedeći:

Prvo, u početnim godinama ovog stoljeća usljed strukturnih promjena počinje usporavanje i stagnacija evropske ekonomije i kontinuirani rast stope nezaposlenosti. Vladajući establišment, uglavnom lijeve orijentacije, koji je u posljednjim godinama puno toga obećavao a nije realizovao, nije uspio kontrolisati ekonomske tokove te je u mnogim zemljama uslijedilo “osvetničko” glasanje: “Ništa niste uradili za nas u uvjetima dubokih promjena koje je donijela mondijalizacija i sad ćete biti kažnjeni”⁴⁾

Drugo, evropski kontinent se posljednjih decenija demografski preoblikuje, čemu doprinosi proces prirodne depopulacije ali i intenzivirani migracijski tokovi, pa je u centru desno-populističke aktivnosti antiimigracijska politika. Nastoji se kroz regresivnu reakciju na ubrzani globalizam oživjeti ksenofobija (s obzirom na to da Evropljani nisu kao ranije zaštićeni zatvorenim nacionalnim državama), što se ne može učiniti konvencionalnom političkom aktivnošću. Mada su evropski odgovori na migraciju definisani od ranije kroz: potpuno isključenje (zatvaranje granica za imigrante), diferencijalno isključenje (radna dozvola bez drugih prava), smišljena asimilacija ili pluralistički prihvati imigrantske populacije, savremena antiimigrantska retorika kroz pozive na: “homogeno stanovništvo”, “granicu jezika-granicu naroda”, “Francuska-Francuzima”, “Holandija je puna”, “Austrija najprije”, “Flandrija nije kolonija za strance”, “Stop strancima” itd. daje im novu dimenziju. Uz posebno potenciranu percepciju lokalnog stanovništva prema kojoj imigranti nisu ni u kom slučaju dio evropskog društva te im u budućnosti ne treba uopće dozvoliti pristup nacionalnom teritoriju nastoji se u potpunosti u svijesti evropskog čovjeka izmijeniti tradicionalna, ionako ne baš pozitivna predstava o imigrantima. Šireći svoju ksenofobičnu ideologiju desni populist, pogotovo u dijelovima evroprostora pogođenog dezindustrializacijom, postavljaju npr. pitanje zašto bi lokalni radnici morali svoj inače umanjeni dohodak dijeliti sa useljeničkom populacijom koja je još siromašnija od njih. Odgovor na takvo pitanje može biti racionalan i korektan (treba pomoći nerazvijenim zemljama, što bi reduciralo potrebu za migriranjem), desno-populistički ili “politički nekorektan” (Bangladešani npr. Trebaju, da bi preživjeli, izgraditi sistem brana, što su Holanđani davno uradili) ili desno ekstremistički (neophodno je zaustaviti “barbare” koji prijete da vam preotmu radna mjesta, uprljaju sredinu i zavedu kćerke).

Treće, svi desno-populistički evropokreti, bez obzira da li su nastali u prijalpskom geoprostoru, na zapadu ili evropskom sjeveru, propagiraju borbu protiv naraslog kriminala i korupcije u evropskom društvu. Tome su po njima doprinijeli već demodirani evro-političari koje često prate političko-finansijski skandali i domaća “besposličarska omladina” ali i imigranti. Za ilustraciju povezanosti migracije i kriminaliteta navodi se rast kriminalnih aktivnosti u tradicionalno useljeničkim evropskim regijama (Provansa, region Hamburga, područje Birmingena itd.) koji se za političke potrebe najčešće još i preuveličava.

Četvrto, svi desni populist se mahom deklariraju kao branitelji “malog evropskog čovjeka” kome je neophodan bolji život i veća sigurnost ali i globalna perspektiva u vremenu promjena. Pored toga, neophodno je, po njima, u depresivnoj atmosferi očuvati tradiciju i kršćanske vrijednosti zapadnog svijeta od ekspanzije azijskih religijskih uvjerenja a pogotovo od “nazadne” islamske religije i kulture. Ta nova desnica kontinuirano, dakle, propagira koncept

---

⁴⁾ “Le monde diplomatique”, maj 2002.

“Velike Evrope ali desne orijentacije, zastupajući indoevropsku kulturu i civilizaciju utemeljenu na kršćanskom svjetonazoru kao najpoželjnijem, najvrjednijem i zato nadređenom svim ostalim kulturama”⁵⁾ Istraživanja pokazuju da najveću popularnost desni populistu uživaju u tradicionalnim katoličkim i imigracijski intenzivnijim sredinama, a znatno manju u sredinama sa dominirajućim povremenim praktičnim vjernicima ili ateistima a uz to imigracijski manje dinamičnim geoprostorima.

Peto, razloge za povećanje popularnosti desno-populističkih pokreta treba svakako tražiti i u potrebi za političkom alternativom i rastom autoritarnosti u evro-prostoru. Ljevičarske koalicije nisu našle adekvatne odgovore na rastuće ekonomske probleme i nerijetko su neracionalnom budžetskom politikom uvećavale ionako velike socijalne razlike pa, uz loš rad državnih institucija, znatan dio populacije ovakvu političku klasu doživljava kao eksploatatorsku i neefikasnu. One su, dakle, u mnogim slučajevima pogrešno shvatile demokratski potencijal naroda zapostavljajući neophodnu komunikaciju između stanovništva, državnih službenika i izabраниh političkih predstavnika, te izgubile sluh za stvarne probleme svog biračkog tijela. Naravno, po odavno poznatom makijavelističkom pravilu (“Vladalac će biti prezren ako iziđe na glas kao prevrtljiv, površan, slab, malodušan, neodlučan, čega treba da se čuva kao ljute guje”⁶⁾) uslijedila je i promjena političke arhitekture Evrope. Slijedeći evropski trend započeo nakon razočarenja u ljevicu na Apeninskom poluotoku, birači u mnogim evropskim zemljama su dali neočekivano veliko povjerenje strankama desne orijentacije i ksenofobičnim pokretima širom Evrope. I na onim prostorima gdje su desni populistu kao značajna manjina ušli u vladajuće strukture usljed agresivnih nastupa na javnoj sceni itekako se prepoznaje njihov utjecaj u političkom životu, pogotovo na lokalnom i regionalnom nivou.

Za razliku od intelektualne evropske desnice iz sredine proteklog stoljeća koja uglavnom nije imala značajniji prosvjetiteljski imidž s obzirom na to da je bila socio-biološki dosta slaba i neorganizovana te djelovala uglavnom u skladu sa biblijskim principima ili pod utjecajem Frankfurtske filozofske škole, novi desno-populistički talas je bitno drugačiji. On je osavremenjen jer prihvata današnji kapitalizam i, kako je ustvrdio poznati njemački filozof J. Habermas⁷⁾, nema obavezan “proleterski zadah 19. stoljeća” s obzirom na to da se relativno lahko prilagođava modernom društvu poput “obične trgovačke robe”. Prihvata, dakle, savremene liberalne vrijednosti i, što je bitno naznačiti, ima određene panevropske ambicije na početku stoljeća. U tom cilju se pokušava stvoriti i zajednička platforma evropske populističke desnice i zajednička predizborna lista poput socijaldemokrata i demokršćana, propagira sintagma “Evropa građana”, kritikuje neorganizovanost EU i, naravno, zagovara restriktivna imigracijska politika. Takva liberal-populistička opcija nema, naravno, još puni evropski legitimitet niti jedinstven program političkog djelovanja ali ima, ipak, određeni utjecaj, pogotovo kod evropskih ksenofobnih masa koje teže “trajnom stanju radosne egzistencije”. Naime, kao i mnogi njihovi historijski prethodnici, i novi liberal-populisti “najprije bunt naroda podstiču a onda ga kanaliziraju tako da postane neškodljiv za novi poredak svjetovne i duhovne vlasti”.⁸⁾

⁵⁾ S. Kulić, *ibid.*, str. 11.

⁶⁾ N. Makijaveli, “Vladalac”, Bonart, Nova Pazova, 2001., str. 65.

⁷⁾ “Le Figaro”, maj 2002.

⁸⁾ V. Katunarić, “Teorija društva u Frankfurtskoj školi”, Naprijed, Zagreb, 1990., str. 36.

2. Politički odgovori desnom evro-populizmu posljednjih godina proteklog stoljeća

Instrumentalizacija imigrantskog pitanja je u osnovi ideologije novog tipa evropskog populizma. U suštini, međutim, bez obzira na manje ili više vidljive razlike u nacionalnim stilovima i konkretnom političkom djelovanju, zajedničko svim evropskim desno-populističkim strankama je očuvanje kršćanstva kao duhovnog temelja Zapada, odnosno zaštita današnjih društvenih struktura, što je usko povezano s prošlošću i provincijalizmom i neminovno vodi u isključivost a dobrim dijelom i u nacionalnu romantiku koja po svojoj prirodi isključuje bilo kakav univerzalistički koncept življenja. To svakako dovodi u pitanje i onemogućava dalji razvoj moderne tržišne demokratije i budućnost evropskih integracijskih tokova. Desni populizam nema, naravno, valjanog odgovora na mnogobrojna savremena pitanja (usporeni rast, pad standarda, obrazovni sistem itd.), a pogotovo na očekivane probleme u budućnosti evropskog kontinenta. Zbog toga se Evropljani moraju oduprijeti toj “šminkerskoj” demagogiji jer “mir u kući ovisi o uzajamnom poštovanju kulturnog pluralizma a promjene u evropskom demografskom profilu zahtijevaju otvorenije granice a ne ograđen kontinent, te je šovinizam kakav je urođen novoj desnici nemoguće pomiriti s opstankom i uspješnim razvitkom Evropske unije.⁹⁾

Kao odgovor na desno-populistički talas evropska, prije toga socijaldemokratska i liberalna ljevica je već u posljednjoj deceniji proteklog stoljeća počela naglašeno protežirati svoje principe političke, ekonomske i socijalne demokratije. Pojavila se kao nikad dotad i potreba za zajedničkim političkim djelovanjem najprije u okviru članica evropskog dijela Socijalističke internacionale “s obzirom da je bilo očito da u našem savremenom svijetu socijaldemokrati više ne mogu uspješno ostvarivati svoje političke ciljeve samo na nacionalnom nivou. Međunarodna koordinacija politika je apsolutno neophodna”¹⁰⁾ Pored toga, krajem proteklog stoljeća je stvoren i niz novih postmodernih političkih koncepata. Jedan od njih je novolaburistički koncept “trećeg puta” koji je, mada ne baš koherentan politički program, ipak uspio okupiti široki krug evropskih političara koji imaju slična razmišljanja o evropskoj budućnosti. Ovu političku filozofiju najbolje je definisao njen autor T.Blair: “Moje viđenje za 21. stoljeće jest popularna politika koja usklađuje teme koje su u prošlosti pogrešno držane kao antagonističke – domoljublje i internacionalizam, prava i dužnosti, promicanje poduzetništva i borba protiv siromaštva i diskriminacije”¹¹⁾ U obrazloženju ovih razmišljanja autor ističe da je “treći put” nova politika napredne umjerene ljevice, odnosno srednji put između nove desnice i stare ljevice zasnovan na idejama liberalizma i demokratskog socijalizma sa četiri osnovna politička cilja: dinamička ekonomija, snažno civilno društvo, moderna vlast (utemeljena na saradnji i decentralizaciji) i spoljna politika zasnovana na međunarodnoj saradnji. Po autoru, “budućnost evropskog kontinenta je, s jedne strane, u sve većem institucionalnom povezivanju koje će dodatno osnažiti zajednička moneta dok, s druge strane, teče funkcionalna decentralizacija i već se nazire Evropa regija. Upravo te nove regije, evroregije, preskaču državne granice i u praksi pokazuju prevladanost nacionalne države”¹²⁾

⁹⁾ F. Fernandez-Armesto, “Evropski šminkerski demagozi” Project Syndicate, avgust 2002.

¹⁰⁾ J. Strasser, “Socijaldemokratija-doktrina, uloga i položaj u Zapadnoj Evropi”, Okrugli sto “Socijaldemokratija u Evropi danas”, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Friedrich Ebert fondacija, Beograd, 21-22 maj 1996, str. 11.

¹¹⁾ T. Blair, “Treći put, nova politika za novo stoljeće”, “Naklada Jesenski i Turk”, Zagreb, 2000, str. 14.

¹²⁾ T. Blair, op. cit. str. 73, 79.

Bez obzira što nikada nije postao jasno razrađena politička ideologija a ostale su čak i određene terminološke razlike u interpretaciji samog pojma (“progresivno vladanje” u Njemačkoj, npr.), ovaj politički slogan evropske ljevice krajem proteklog stoljeća je imao jedno vrijeme čak i svoju transatlantsku dimenziju i jedinstvenu viziju svijeta u kojoj neće vladati “surovi kapitalizam”. Pokušala se u to vrijeme dogovoriti i zajednička ekonomska politika, ali se u tome nije uspjelo usljed izrazite polarizacije anglosaksonske (primat tržišnim mehanizmima) i kontinentalne ljevice (veći stepen intervencije države u privredi).

3. Osnovne karakteristike antipopulističke politike u Evropi početkom 21. stoljeća

U prvim godinama tekućeg stoljeća na evropskoj političkoj sceni dolazi do značajnih promjena rezultiranih dolaskom republikanaca na vlast u SAD (propagira se terminološki nejasan pojam tzv. “saosjećajni kapitalizam” umjesto ranije “globalne ekonomije sa ljudskim likom”) i intenziviranjem desno-populističke aktivnosti u mnogim evropskim zemljama. U novonastalim okolnostima mnoge kontinentalne članice Socijalističke internacionale se prestrajavaju i okreću izvornim principima socijaldemokratije dajući primat obnovi socijaldemokratije na svim nivoima i reaktivirajući nekad uspješne obrasce ekonomskog razvoja i rasta društvenog standarda stanovništva. Cilj je naravno očuvanje tradicionalne izborne baze i političko preživljavanje u novim uvjetima. Ne nalazeći prava rješenja za mnoge probleme savremenog ekonomskog i socijalnog razvoja i bez jasne vizije usmjeravanja društva u ekonomski i ekološki racionalnom pravcu, evropska socijaldemokratija u političkoj praksi počinje i sama sve više koristiti populistički koncept u borbi za svoje “čvrste glasače” pri čemu pojedini političari daju tome svoj lični tehnokratsko-populistički pečat. Stoga i jedno davno ničeovsko razmišljanje (“A ko među ljudima ne želi da skapa, mora naučiti da pije vodu iz svih čaša; i ko među ljudima želi da ostane čist, mora umjeti da se i prljavom vodom pere”)¹³⁾ dobiva i ovovremenu potvrdu. Taj lijevi populizam ima, naravno, specifičnu socijalnu konotaciju ali i dosta zajedničkog sa desno-populističkim konceptom pa politički analitičari ističu da je u stvarnosti populistička desnica najaktivniji činilac na političkoj sceni. U tom kontekstu može se naravno postaviti i pitanje operativnosti demokratije ali i dilema glasača da li se stvarno bira između različitih političkih opcija. Pogotovo je to slučaj u Velikoj Britaniji kada zanimljiv i izazovni koncept “trećeg puta”, nakon godina uspješnog političkog marketinga, velikih očekivanja i relativnog uspjeha, počinje da gubi na aktuelnosti. U ovakvom političkom ambijentu, kao i kontinentalne članice Socijalističke internacionale, novi laborizam se također prilagođava novom vremenu u kome raste obim prekomjerne imigracije, nezaposlenost i stopa kriminaliteta i u kome ultradesničari prenaplaćavaju svoju ulogu u očuvanju tradicionalnih vrijednosti.

Populistička politika, odnosno tzv. “hibridni” ili etnički populizam sa pratećim zapostavljanjem socijalističke vizije multietničkog društva i uz kvaziakademski retoričko isticanje nacionalizma i etničke tolerancije u granicama prihvatljivosti, je primarno proklamovana alternativa za zadržavanje tradicionalnog biračkog tijela kod svih članica Socijalističke internacionale u Evropi. Druga alternativa, teško ostvariva u vremenu globalizacije i nove ekonomije, podrazumijeva prevashodno reformisanje socijalne države u cilju rasta konkurentnosti i stvaranja preduvjeta za više stope ekonomskog rasta. Opređeljenje je naravno (bez obzira na kritike teoretičara Socijalističke internacionale) za određeni stepen

¹³⁾ F. Niče, “Tako je govorio Zaratustra”, “Mono:Manana Press”, Beograd, 2002., str. 114.

diferencijacije od tradicionalnih socijaldemokratskih principa i djelimično oponašanje u političkoj praksi desno-populističkih pravila igre. Na taj način “desničarenje ljevice”, odnosno prihvatanje određenih stajališta i uobičajene desno-populističke retorike, postaje, nažalost, uvjet za izgradnju uspješne izborne platforme u savremenoj Evropi.

U svakoj analizi savremene ali i buduće političke arhitekture evropskog kontinenta ne mogu se zaobići ni ultradesničari, koji se zasad nalaze dobrim dijelom u sjeni evropske populističke desnice, ali to svakako ne znači da nisu aktivni i da ne daju specifičan politički “doprinos” političkim događanjima u pojedinim dijelovima Evrope. Za razliku od desnih populista koji kontinuirano kritikuju vladajuću političku klasu i političke institucije ali ipak djeluju u okviru postojećih zakonskih normi, ultradesničari (“staromodna desnica”) omaložavaju postojeće demokratske institucije i bore se protiv njih. U osnovi ekstremne desnice su politička teorija i ideologije neofašizma i neonacizma koje u političkom djelovanju skoro obavezno prati nasilje (rasno, nacionalno, ekonomsko itd.). Uzroci reaktiviranja antidemokratskih ekstremističkih pokreta su prevashodno oživjele nacionalne frustracije (dvije trećine Nijemaca npr., prema anketi Friedrich-Ebert fondacije, misle da su superiorna nacija), ekonomski problemi (nezaposlenost, lošiji standard itd.) i, naravno, masovna imigracija krajem proteklog i početkom ovog stoljeća. Korelirajući intenzitet predviđenih uzroka i reaktiviranja ekstremističkih ideja može se približno predvidjeti i intenzitet desnog ekstremizma u pojedinim evroprostorima.¹⁴⁾

Bitka između evropskog manje ili više kosmopolitskog establišmenta i desnog populizma, odnosno ultradesnice, je tek započela. Na koji način, kojim metodama i sredstvima će se ona voditi posebno je pitanje. Zasad je sigurno da će biti dugotrajna i da od njenog ishoda ovisi budućnost kontinenta. Ono što nije dobro je njena savremena pojednostavljena manihejska identifikacija (prednost populističkog društva u odnosu ksenofobični šovinizam). Ne bi bilo također racionalno imitirati desno-političke ideje i retoriku a zapostaviti vlastite ideje, prepoznatljive principe i već definisani politički identitet (otvorena privreda, ubrzani rast i razvoj, internacionalizam, moderno obrazovanje, nove tehnologije itd.), već kontinuirano tražiti odgovore na sve probleme evropskog čovjeka i biti u trendu sa modernim svijetom. Čini se da zasad treba ostaviti po strani i evropska postnacionalna razmišljanja i ideale o skorom dolasku postideološkog vremena a ubrzati ključne rasprave o evropskoj konvenciji i raditi na stvaranju nove Evrope koja bi se mogla suprotstaviti amerikanizaciji, te više isticati evropske vrijednosti, identitet i toleranciju.

Desni populistički talas može, dakle, biti zaustavljen samo jasno definisanim programom u čijoj osnovi je prije svega racionalno usmjeravanje globalnih tokova i preoblikovanje Evrope na moderno profilisanim humanističkim principima. U tom slučaju bi mogla prestati i kontinuirana popustljivost evropskih stranaka lijevog centra populistima, odnosno “desničarenje ljevice”, što bi uz sadašnji relativno uspješan otpor populizmu od strane klasične demokršćanske ideološke strukture moglo dobiti nove sadržaje, odnosno pravce antipopulističkog djelovanja. U svakom slučaju, nema mjesta fatalizmu s obzirom na to da je problem desno-populističkih i ekstremnih evropskih pokreta dobrim dijelom poznat i vezan vjerovatno za blisku evropsku budućnost te treba samo usavršiti mehanizme i organizovati institucije u realizaciji neophodnih aktivnosti u budućoj političkoj praksi.

¹⁴⁾ Vidjeti između ostalog npr. J. Juillard: “Ce fasisme que vient”, Seuil, Paris, 1995.

Kompleksniji problemi u relativno daljoj budućnosti, na koje zasad nema adekvatnih odgovora, se očekuju u evropskom društvu u mnogim drugim oblastima. U tom kontekstu bitna pitanja su npr.: kako se pripremiti za postkapitalističko društvo i eventualnu redukciju ili možda ukidanje savremene apstrakne demokratije ili možebitni prelaz u različite forme autoritarnosti, kako racionalno usmjeriti biogenetski “big business” i onemogućiti mu da kreira genetskom manipulacijom novi hijerarhijski poredak zasnovan, umjesto na tradiciji i kulturi, na genetskoj ljudskoj građi itd. Međutim, bez obzira na aktuelnost ovo, ipak, nije predmet interesovanja ovog rada.

4. Ksenofobija kao najvažniji faktor jačanja desnog populizma u zapadnoj Evropi

Kao i u drugim geoprostorima tako i u Evropi desno-populistički pokreti su nastajali kao reakcija na određeni društveni problem, a tek po isteku relativno dužeg vremenskog razdoblja uobličavali su svoj dosta jednostavan politički program uz kontinuirani pritisak na vladajuće stranke i postojeće društvene institucije. U populističkoj strukturi angažovani pojedinac bez volje za argumentacijom nestrpljivo teži realizaciji apstrakne projekcije idealnog koja najčešće nema jasno značenje ali primamljivo nudi rješenje njegovih osnovnih problema. U osnovi nastale populističke politike, odnosno glavna ujedinjujuća snaga manjeg ili većeg kolektiviteta u evroprostoru bila je ksenofobija. U Evropi, u kojoj je stranac od davnina neprijatelj i vrijedan prezira, ksenofobija ima duboke korijene. Možda to najbolje ilustruje davna ispovijed nekog italijanskog seljaka u kojoj on od svećenika traži oprost grijeha zbog svađa sa susjedima i sl., a na kraju u nedoumici ga pita: ”Ubio sam i orobio jednog stranca - je li to grijeh”.¹⁵⁾

U savremeno doba antiimigrantskom retorikom lišenom svake racionalno intelektualne analize i uz dosta dramatike desničarski populistu su doprinijeli da su se i mnoge društvene institucije u Evropi počele redefinisati prihvatajući njihove zahtjeve a politički establišment manje ili više naglašeno protežirati antiimigracijske stavove a ponekad čak zagovarati i tzv. “nultu” imigraciju. Ksenofobija je najčešće usmjerena prema strancima određenog etničkog porijekla. Analizirajući Francusku u ovom kontekstu, jedan novinar je ustvrdio: “Neprijateljstvo je upereno uglavnom prema muslimanima. Riječ “immigre” gotovo je isto značnica za islam, sada drugu po raširenosti vjeru u Francuskoj, i odražava kulturni i etnički rasizam koji je duboko usađen u francusku povijest”.¹⁶⁾

Ovakva razmišljanja predstavljaju realnost savremenog francuskog društva a vjerovatno će to biti i ubuduće. Tome su doprinijeli pored uvijek prisutnih populista u javnom životu dobrim dijelom i određeni predstavnici francuske intelektualne elite te ksenofobični i rasistički autori svojima dramatičnim hipotetičkim scenarijima kao što je npr. onaj o demografskoj invaziji Francuske u velikim imigracijskim talasima, što se multikulturalno komentarisalo kao njena “cijena koju mora platiti za čovječanstvo”.¹⁷⁾ Iz toga proizilazi da je pomirenje radikalnog multikulturalizma u okviru tradicionalne države problem Francuske u budućnosti ali i mnogih drugih članica EU.

¹⁵⁾ J. Burckhardt, “Kultura renesanse u Italiji” prema I. Supek, “Čovjek i njegov Bog, religija i humanizam”, Vjesnik, Zagreb, septembar 2002.

¹⁶⁾ S. P. Huntington, “Sukob civilizacija”, “Izvori” d.o.o. nakladničku djelatnost, Zagreb, 1997., str. 248.

¹⁷⁾ Šire vidjeti npr. “Le champ des Saints”, Robert Laffront, Paris, 1973.

Antimuslimansko raspoloženje a s tim u vezi i desno-populističke tenzije na evropskom zapadu početkom 21. stoljeća podstiču i različiti autori knjiga pamfleta u kojima se promiče rasna i etnička mržnja. Bez obzira što ovakvo pisanje osuđuje civilizirani svijet, oni postižu neviđeni međunarodni uspjeh i štampaju se u milionskim tiražima. Stječe se dojam da antiislamske teme same po sebi osiguravaju uspjeh i malo poznatim autorima na zapadu. Najbolji primjer za to je francuski pisac M. Uelbek koji je svoju averziju prema islamskoj zajednici i religiji izrazio u jednom svom romanu iz 2001. godine. Braneći se od napada da u toj knjizi propagira rasnu mržnju i antimuslimansku histeriju, Uelbek hladno konstatuje: “Smatram da je islam najslaboumnija i najopasnija religija na svijetu”.¹⁸⁾

U navedenoj knjizi, s obzirom na to da ne vidi “nikakvu prepreku tome da seksualnost postane dio tržišne ekonomije”, autor je događaje uglavnom smjestio u prostoru jugoistočne Azije gdje u cilju “popularnog turizma”, odnosno seksualnog izživljavanja, putuje bogata zapadna klijentela. U knjizi pamfletu u kojoj se autor upustio u matricu najnižih ljudskih strasti dominiraju, naravno, seksualne scene ukomponovane u rasizam, netoleranciju i antimuslimanstvo i posebno mržnja prema islamskoj religiji. Glavna ličnost u knjizi između ostalog i ovakvo razmišlja: “Svaki put kad bih čuo da su neki palestinski terorista, ili neko palestinsko dijete, ili trudna palestinska žena ubijeni metkom u pojasu Gaze, osjećao sam kako drhtim od oduševljenja što je, eto, jedan musliman manje na svijetu”.¹⁹⁾ U tom kontekstu, pri “intelektualnoj razmjeni mišljenja” sa nekim jordanskim bankarom, on iznosi svoju viziju: “I ja sam pomalo u sličnoj situaciji: doći će sigurno jednom dan kada će svijet biti oslobođen islama; ali za mene, biće suviše kasno”.²⁰⁾ Uprkos širokoj međunarodnoj osudi Uelbekov pamflet je preveden na mnoge svjetske jezike a mnogi književni kritičari i zapadni intelektualci ga brane prevashodno u kontekstu larpurlartizma ili slobode javnog mišljenja. U balkanskom prostoru o autoru se može naići između ostalog i na ovakva razmišljanja: “On je prema riječima Zorice Banjac, ne samo pisac hit-romana već je fenomen, sociološki slučaj, paradigma mondijalizacije, skandal-majstor, rušitelj tabua, jedina prava zvijezda među literatima”.²¹⁾

Za razliku od “uelbekovštine” koja je nastala prije septembra 2001. godine, pamflet “Bijes i ponos” Oriijane Falači (o kome se dosta pisalo u evropskoj štampi) je, mada “huntingtonovski” inspirisan, ipak nastao kao njena reakcija na stravične septembarske događaje u Njujorku. U toj svojoj “propovijedi” autorica je ispalila “silovit smušen rafal protiv svih muslimana na planeti”²²⁾ i dala uputstva evropolitičarima, papi, itd. kako bi se trebao boriti protiv onih koji forsiraju “obrnute krstaške ratove”. Ovakva “modifikacija” O. Falači u poznim godinama se može protumačiti na poseban način. Naime, u nauci je već odavno poznato da sa procesom starenja kod nekih ljudi nastupa intelektualni klimakterij u kome oni od racionalnih intelektualaca postaju ksenofobi, mizantropi i sl. Bez obzira što se u ovom žestokom ksenofobnom pamfletu propagira neskriveni rasizam a muslimani označavaju kao donosioci fizičke i moralne prljavštine u evroprostor, on je također doživio nezapamćen uspjeh kod evropskih čitalaca. Od mnogih napada koji su uslijedili čak je i italijanski ministar kulture energično branio “veliku Falači.”²³⁾

18) Vjesnik, Zagreb, februar 2002.

19) M. Uelbek, “Platforma”, Clio, Beograd, 2002, str. 251.

20) Ibidem, str. 296.

21) Politika, Beograd, juli 2002.

22) Nouvelle observateur”, juli 2002.

23) Šire vidjeti “Le monde”, maj 2002.

Ovakva pisanja o islamu, koja još više pojačavaju desno-populističku ksenofobičnu euforiju u Evropi, nisu naravno nikakva novost. Iznenaduje, u ovom kontekstu, ali samo na prvi pogled, ponašanje dobrog dijela evropske inteligencije. Uzroke tome je vjerovatno najbolje objasnio u italijanskom slučaju književnik I. Evangelisti analizirajući strukturu “tih intelektualaca bez hrabrosti.”²⁴⁾ Po njemu, premijer M. Berlusconi je “anormalni fenomen” ali nije usamljen. On je samo predstavnik klase sadašnje buržoazije nastale u trgovini, uslugama, komunikacijama, berzanskim špekulacijama, odnosno u međunarodnom okviru imperijalizma i neokolonijalizma. Među njima vlada korporativna solidarnost bazirana na identičnom razmišljanju o prednostima “divljeg” liberalizma i mondijalizacije i neophodnosti odbrane zapadne civilizacije od “barbara”. Za njih je, naravno, O. Falači “najvažniji italijanski pisac”. U takvoj atmosferi nije posebno ni neobično da se u bolonjskim školama naglašava superiornost Zapada u odnosu na islamski svijet, provode surovo deportacije ilegalnih imigranata i da izvjesni ekonomist u uglednim novinama ustvrdi da su milioni imigranata “oni koji zagađuju zrak” itd. Evangelisti u spomenutom članku ističe da postoje i rijetki izuzeci, ali je u većini italijanska inteligencija bez ideja i bez hrabrosti i postavlja pitanja kako će savremenu Italiju shvatiti budući čitaoci tekstova koji će otići iz ovog dijela Evrope u kome se “kompaktna falanga” komentatora utrkuje kako što bolje propagirati zapadni džihad. Autor zaključuje da je ovakva situacija moguća u Italiji u vremenu kada lijevi centar promoviše neoliberalizam kao jedinu važeću ideologiju a desni centar se dobrim dijelom oslanja na neofašističke ideje i vulgarizaciju postmoderne.

Većina savremenih političkih analitičara se slažu da je odnos evropskih zemalja prema imigrantima iz islamskih prostora manje ili više sličan. Antimigracijske populističke stranke nemaju u vidu činjenicu da imigranti podstiču ekonomsko-razvojne impulse te da je imigracija evropska nužnost u budućnosti. Problem se uglavnom posmatra kratkoročno i koristi u dnevno-političke svrhe u borbi za političku prevlast. Pri tome se plasiraju teze o islamu kao “podređenoj kulturi” i nasilnoj i netolerantnoj religiji i zagovara da se za muslimane zatvore nacionalne granice. Islam je za Evropljane oličenje nečeg stranog i antizapadnog religijskog uvjerenja (i ni u kom slučaju univerzalna religija) koje ciljano treba razoriti kompletan zapadni vrijednosni sistem. Prema nekim ekstremnim mišljenjima, borba protiv islamske imigracije vodi se stoljećima a započela je još 711. godine prodorom Arapa na Pirinejski poluotok.

Ovakav specifični evropski oblik fundamentalizma zasnovan na antiislamskoj doktrini formiranoj stoljećima, nakon stravičnih septembarskih događaja u Njujorku dobio je novu dimenziju. Čini se da je umjesto ranijih evronacionalizama početkom ovog stoljeća na djelu islamofobično okupljanje “evropske nacije” u vrijeme kad je svijet nakon pada Berlinskog zida opet krenuo putem Babilonske kule. To okupljanje ponovo ima nacionalističku, samo ovaj put više naglašenu evropocentričnu konotaciju. Pokazuje se kao bezbroj puta dosada u historiji aktuelnost razmišljanja poznatog političkog filozofa I. Berlina: ”U našem modernom dobu, nacionalizam nije uskrsnuo, on nikada nije ni umro. Ni rasizam također. Oni su najmoćniji pokreti današnjeg svijeta koji razdiru mnoge društvene sustave.”²⁵⁾ U tom kontekstu može se dihotomno posmatrati i budućnost evropskih desno-populističkih pokreta sa ksenofobijom u ideološkoj matrici.

²⁴⁾ " Le monde diplomatique", april 2002.

²⁵⁾ "Na kraju stoljeća-razmišljanja velikih umova o svom vremenu", Jesenski i Turk, Zagreb, 1999., str. 146.

U optimističkoj alternativni “evronacionalizam” se sigurno ne može eliminisati iz svijesti evropskog populističkog čovjeka, ali se vjerovatno može vremenom kultivirati. To bi mu pomoglo da racionalno prosudi da se islamski svijet razlikuje od Zapada samo po tome što je siromašan a nikako po tome što je islamski, te da je politička i ekonomska uniformnost uz kulturnu raznolikost ipak moguća. U pesimističkoj alternativni može se očekivati i takva unifikacija Evrope u kojoj bi se “sve promijenilo da bi ostalo potpuno isto”. U takvoj situaciji postavlja se niz pitanja na koje je danas teško dati relevantne odgovore.

5. Osnovne karakteristike desno-populističkih pokreta u zemljama tranzicije

Populistički pokreti u tranzicijskim zemljama imaju dosta sličnosti ali se u mnogome i razlikuju od istih u zapadnoj Evropi. Bitno je naznačiti da su nekadašnja velika “događanja naroda” sa radikalnim socijalnim programom po ugledu na kinesku “kulturnu revoluciju” danas uglavnom pala u zaborav. Dobrim dijelom se izmijenio i način vanparlamentarnog djelovanja naroda na političkoj pozornici. Istina, egalitaristički intonirane populističke aktivnosti su i danas manje ili više prisutne u zemljama centralne i istočne Evrope. U nekim slučajevima dolazi i do povezivanja populizma i radikalizma što rezultira i krajnje nedemokratsku prirodu takvih pokreta i u konačnom dovodi do agresivnog ultradesničarskog djelovanja.

Desničarski pokreti, koji danas najviše djeluju u savremenom tranzicijskom društvu, su najvećim dijelom jednotematski i upereni protiv manje ili više uspješnih ekonomskih reformi. U mnogim slučajevima se ističe da su višegodišnji rezultati “socijalističke izgradnje” uništeni veoma brzo uvođenjem “pljačkaškog kapitalizma”. Kao i na zapadu Evrope, desno-populističkim partijama idu u prilog evidentni privredni promašaji i mnogobrojni politički i finansijski skandali. Desno-populističke aktivnosti, dakle, u ovom dijelu Evrope primarno nastaju kao reakcija na veoma visoku cijenu tranzicije. U vladinim dokumentima ukazuje se, naime, na neophodnost formiranja novog razvojnog modela budućnosti u kome nema mjesta favorizovanju razvoja kroz gigantizam gdje dominiraju ekonomije obima velikih konglomerata uz enormno pogoršanje prirodne sredine. Uz fleksibilnu informaciono intenzivnu proizvodnju i prostornu redistribuciju proizvodnih programa treba osigurati intenziviranje tehnoloških inovacija, aktiviranje preduzetničkih kapaciteta i prelaz u oblast kreacije kao novi modus rasta. Sve to, naravno, zahtijeva duže vrijeme, a nestrpljivost domaćeg stanovništva koriste desničarski populistii propagirajući autoritarnu i populističku vladavinu uz demagoške fraze protiv tržišne privrede i pristupa evropskim integracijama. To, naravno, usporava proces neminovnih ekonomskih i društvenih reformi a unosi dileme i u proevropsku orijentaciju određenih slojeva stanovništva. U tim okolnostima se i ljevičarske partije u borbi za vlast često programski definišu i suviše desničarski, prilagođavajući se zahtjevima biračkog tijela, što također negativno utječe na sveukupne razvojne trendove i brzinu ekonomskog razvoja.

Populistički pokreti sa naglaskom na naciji u centralnoj i istočnoj Evropi posljednjih godina postaju posebno aktuelni i dobivaju sve modernije sadržaje. Za razliku, međutim, od populističke desnice u zapadnoj Evropi, ksenofobija nije osnovna ujedinjavajuća snaga ovih pokreta s obzirom na to da je ovdje uglavnom riječ o zemljama emigracije. Izuzetak su donekle Češka i Mađarska, gdje se ponavlja dežà vu scenario sa zapada Evrope, odnosno zapadne metode korištenja ksenofobnog populizma u predizborne svrhe od strane desničara. Naravno, odgovor na to i u ovom dijelu kontinenta su “desničarenje ljevice” i različiti oblici konzervativizma.

Uzroci reaktiviranja nacionalnog populizma u ovim prostorima su dosta složeni. Međutim, u osnovi treba prihvatiti tezu da ovdje kao i na drugim prostorima “stara mobilizacijska tema nacionalizma o poniženosti i ugroženosti vlastitog naroda postaje središnja tema pokretanja narodnih osjećaja i nacionalne solidarnosti.”²⁶⁾ U skladu sa desničarskom antropološkom teorijom “teritorijalnog imperativa” ovakav klasični nacionalizam u sprezi sa religijom pretvara i danas svoju demagogiju u nekim tranzicijskim zemljama u nacionalni zadatak u budućnosti. Takva nacionalna romantika bez realnih političkih smjernica i uz konfuznu viziju razvoja društva je, međutim, u kontinuiranom sukobu sa nezavisnim intelektualcima u tim zemljama zbog njihovog manje ili više naglašenog individualizma i racionalne procjene budućih evropskih integracijskih trendova. Iz tog, ali i mnogih drugih razloga, za očekivati je da će se u tranzicijskoj Evropi nacionalna energija vremenom kroz tranziciju svijesti usmjeriti u drugom pravcu.

6. Nacionalno-populistički pokreti na Balkanu početkom 21. stoljeća

Da su balkanske političke ideje i društveni pokreti predmet malog interesovanja u evropskom prostoru vjerovatno najbolje pokazuje historija populističkog pokreta u ovom dijelu Evrope. Tako je bilo i sa desno-populističkim previranjima u posljednjoj deceniji proteklog stoljeća na prostoru bivše Jugoslavije, nakon kojih su uslijedili najnovi balkanski ratovi. Po jednom srbijanskom autoru, u tom vremenu “su se postsocijalističke države, počev od 1990. godine, ustavno rastočile u nacionalne države (s izuzetkom koji potvrđuje pravilo-SR Jugoslavije) čime je u Evropi završeno nacionalno “oslobađanje” započeto Francuskom revolucijom, sviđala se ili ne ta činjenica nekim ideolozima u nas i u svijetu”.²⁷⁾ Po njemu je to rastakanje rezultiralo između ostalog i “građanski rat u bivšoj Bosni i Hercegovini”.²⁸⁾

Primjeri populističkog aktiviteta sa nacionalističkom ideološkom pozadinom iz tog razdoblja su veoma brojni ali za bosanskohercegovačku tragediju npr. jedan je vjerovatno posebno upečatljiv. Poznati srbijanski novinar ga ovako predstavlja: “Nisu daleko za nama vremena kada su mošti Lazareve nošene u populističkom zanosu sa dobro znanim političkim namjerama. I poslije - i to znamo - tim su tragom prošle vojne i paravojne formacije koje su ostavile krvave tragove koji zadugo neće biti izbrisani.”²⁹⁾ U takvim prilikama neophodno je bilo da se balkanski populistički čovjek identificira sa vođom iza koga stoji primitivna nacionalističko ideološka platforma koju treba neminovno slijediti. Ostavljajući po strani nekadašnja učenja o populizmu kao “demokraskoj osnovi socijalizma”, te tradicionalno prisutne nacionalne frustracije uz odsustvo racionalnih duhovnih principa i komercijalizaciju društvenog života, može se zaključiti da je ovdje u suštini bila riječ o specifičnoj balkanskoj nacionalističkoj romantici koja je na kraju rezultirala tragičnim događanjima.

U komparaciji sa brojnim svjetskim nacionalizmima, tadašnji a i današnji balkanski nacionalizmi nemaju svoj kulturološki a ni civilizacijski identitet. Riječ je, dakle, o klasičnim nacionalizmima uz konstantnu “intelektualnu” i kvazi-akademska potporu. Oni se uglavnom održavaju na alterofobičnom omaložavanju drugog, a svoj politički identitet grade na

²⁶⁾ R. Supek, “Društvene predrasude i nacionalizam”, Globus, Zagreb, 1992., str. 248.

²⁷⁾ N. Božić, “Nacija i nacionalizam”, “Prometej”, Beograd, 1996, str. 71.

²⁸⁾ Ibidem, str. 56.

²⁹⁾ “Republika, Beograd, avgust 2002.

tradicionalnoj ideologiji antisrpstva, antihrvatstva, antibošnjaštva itd. i uz tradicionalnu crno-bijelu šemu dobrog (“mi”) i lošeg (“oni”). Primarni korijeni ovih nacionalizama i specifične balkanske autoritarnosti su u zaostalom pretežno ruralnom društvu i političkoj romantici nastaloj na reaktivnim nacionalističkim osjećajima umjesto proaktivnih promocija vlastitih nacionalnih kulturoloških vrijednosti. Na taj način je (u odsustvu demokratske tradicije) nastao karakterističan pretežno desničarski identitet balkanskih populističkih pokreta čije je političko djelovanje u krajnjem dovodilo do ksenofobično-šovinističke paranoje i erupcije političkog nasilja.

U novonastalim okolnostima početkom 21.stoljeća se naravno postavlja pitanje trajnosti nacionalističkog srpstva, hrvatstva, bošnjastva itd. odnosno oplemenjivanje ovih već preživjelih nacionalizama kosmopolitskim vrijednostima. Naime, identitet budućeg građanina u mastrihtskoj Evropi treba počivati osim na lokalnom, regionalnom i državnom i na evropskom patriotizmu. U vremenima koja dolaze klasični nacionalizam bi trebalo da još više gubi na aktuelnosti (uz redukciju značaja “teritorijalnog imperativa”) i sve se više evropeizirajući postepeno inkorporira u panevropski “nacionalni” okvir.

Sa današnjeg aspekta posmatranja u balkanskom kontekstu sigurno ne treba imati nikakvih iluzija da će se nacionalizmi na ovom prostoru civilizirati i kultivirati u bliskoj budućnosti s obzirom na to da će još dugo vremena egzistirati snage koje će raspoloživu nacionalnu energiju usmjeravati u željenom pravcu na klasičan način. Primjeri za ovo su brojni. Početkom 21. stoljeća uočljivo je u određenim intelektualnim krugovima npr. ponovno utvrđivanje granica u cilju sprečavanja “rastakanja nacionalnog bića” i očuvanju integralnog srpstva, hrvatstva itd. (što nije bez utjecaja na intenzitet populističke aktivnosti u pojedinim područjima). Uz reinterpretaciju zapadnog dijela balkanskog geoprostora kao “antemurale christianitatis” posebno se naglašava i slijedeće: “Valja podsjetiti kako je drinska granica razdjelnica svjetova - njezinim pomicanjem na istok remeti se pozicija pravoslavlja, na zapad katoličanstva, dok se njezinim brisanjem otvara prijetnja kompaktnog islamskog prostora u središtu južne Evrope”.²⁷⁾ U drugom slučaju opet, uz tezu da je “kulturno ujedinjavanje pretpostavka političkom ujedinjavanju”²⁸⁾, politički simbolično se označavaju određeni dijelovi Balkana kao dio vlastitog etničkog prostora koji će se obavezno braniti u nekom budućem balkanskom sukobu. Populistički intonirano obilježavanje grobova poznatih ljudi, podizanje svetišta i bogomolja gdje ranije nikad nisu bili, izgradnja spomen-obilježja i postavljanje vjerskih oznaka u “pograničnim” područjima dio su klasične nacionalističke strategije uz političku upotrebu kulture.

Mada neuvjerljivo zvuče teorije o Balkanu kao geoprostoru mogućih budućih “ratova na razdjelnici”, one se i danas često protežiraju i koriste za dnevno-političke ciljeve, odnosno za oblikovanje najnovijeg tipa balkanskog desnog populizma. U kontekstu svjetske i evropske geopolitike se ponekad pronalazi i sličnost između posljednjeg sukoba u Persijskom zalivu i onih u Bosni i Hercegovini. Ta sličnost se nalazi u islamskoj komponenti koja povezuje ove prostore. “S jedne strane, Iračani Arapi u nemilosti socijalizma i laicizma, a s druge strane Bosanci, islamizirani Slaveni, vjerski ostrašćeni i godinama sputavani”²⁹⁾

²⁷⁾ B. Lokin, “Hrvatska 2015”, Golden marketing, Zagreb, 2000., str. 55.

²⁸⁾ M. Ekmečić, Drugi kongres srpskih intelektualaca, Beograd, april 1994.; prema I. Čolović, “Kultura, nacija, nacionalizam”, Danas, Beograd, avgust 2002.

²⁹⁾ P. M. Galoa, “Krv petrola: Bosna: Geopolitički esej”, Naš dom, L’Age d’Homme, Beograd, 1996., str. 21.

Pored spomenutih postoje, naravno, i balkanski intelektualci koji u prvi plan stavljaju interkulturalnu komunikaciju a granice među balkanskim nacijama i kulturama posmatraju kao linije njihovog prožimanja i ljudskog zajedništva a nikako kao linije budućih sukoba. Ono što također unosi određeni optimizam kad je riječ o budućnosti balkanskog geoprostora su strateško-interesni planovi Zapada za njegovu pacifikaciju i regionalnu integraciju, te postepeno uključivanje u evropsku političku i ekonomsku strukturu. U tom kontekstu navedenim primjerima koji ukazuju na militantski politički ekspanzionizam ne treba ni poklanjati preveliku pažnju. Naime, bez obzira kako će se u budućnosti razvijati populistička svijest balkanskog čovjeka, on, ipak, neće moći diktirati balkansku budućnost jer to, kao što smo vidjeli, desni populistu nisu uspjeli ni u drugim dijelovima evroprostora.

RIGHT-POPULIST THE MOVEMENTS IN THE EUROPE AND THEIR POSSIBLE INFLUENCE ON THE FUTURE EUROPEAN MOVEMENTS

Abstract

In this work the author discusses right-populist the movements in the European area in the modern time.

The author first analyses the conditions and factors, which have resulted the reactivation and fast development of right populism in the century European countries by the end of last and start this century.

In the centre of researches is xenophobia which is already longer the time object discussed in European political and intellectual circles. In the end, the author analyses this subject in wider transitional and narrower Balkan context.